

## **ВІДГУК**

### **офіційного опонента**

**Заслуженого діяча науки і техніки України,  
доктора психологічних наук, професора Завацької Наталії Євгенівни  
на дисертаційну роботу Яковлевої Анастасії Ігорівни  
на тему «Вплив SARS-CoV-2 на емоційну сферу особистості»,  
подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії  
за спеціальністю 053 Психологія  
з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки**

**Актуальність теми дисертаційної роботи.** Тема дисертаційного дослідження є актуальною в контексті зростання уваги до проблем психічного здоров'я населення після пандемії COVID-19 та в умовах сучасних глобальних кризових викликів. У роботі досліджено вплив SARS-CoV-2 на емоційну сферу особистості, що має важливе значення для розуміння психологічних наслідків постковідного періоду та механізмів адаптації людини до тривалого стресу.

У дисертації обґрунтовано, що емоційна сфера особистості як психофізіологічний феномен зазнає суттєвих трансформацій під впливом як біологічних чинників, пов'язаних із перенесеною інфекцією SARS-CoV-2, так і соціально-психологічних стресорів, зокрема ізоляції, невизначеності, втрати соціальної стабільності та тривалого емоційного напруження. Особливої актуальності проблема набуває в сучасних умовах, коли населення України одночасно переживає наслідки пандемії та вплив воєнного стану, що посилює ризики емоційного виснаження, тривожних і депресивних проявів, когнітивних труднощів та порушення адаптаційних механізмів.

Авторкою аргументовано доведено необхідність подальшого вивчення змін емоційної сфери особистості у посткризовий період, що є важливим як для розвитку психологічної науки, так і для розроблення ефективних програм психологічної підтримки і реабілітації та профілактики постстресових порушень. Таким чином, тема дисертації відповідає сучасним напрямам

наукових досліджень у галузі психології та актуальним суспільним потребам щодо збереження психічного здоров'я населення України.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.**

Дослідження виконане в рамках наукової школи кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету «Формування особистості як суб'єкта самотворення та самозбереження» та у межах науково-дослідної роботи «Психолого-педагогічні засади професійно-особистісного розвитку фахівців в умовах трансформації суспільства» (номер державної реєстрації 0125U003711) (внесок здобувача полягає у дослідженні змін емоційної сфери особистості під впливом SARS-CoV-2, виявленні взаємозв'язків між емоційним дистресом і когнітивним дефіцитом, а також обґрунтуванні ролі психологічної резильєнтності у процесах постковідної адаптації).

**Наукова новизна отриманих результатів.** До основних наукових результатів дисертаційної роботи варто віднести такі: емпірично встановлено характер змін емоційної сфери осіб, що перенесли COVID-19, визначено домінуючі емоційно-когнітивні профілі таких людей; з'ясовано, що емоційний дистрес (підвищена тривожність, депресивні симптоми, стрес) стає провідним чинником зниження якості життя після хвороби SARS-CoV-2, поряд із когнітивними труднощами (порушенням уваги й пам'яті); перше сформульовано та перевірено модель взаємозв'язку емоційних та когнітивних змін у постковідному періоді; удосконалено поняття психологічної резильєнтності в контексті пандемії: показано, що високий рівень резильєнтності пом'якшує негативний вплив вірусу та соціальних стресорів на емоційну стійкість особистості. Запропоновано конкретні критерії, які свідчать про пом'якшуючу роль резильєнтності у збереженні емоційної рівноваги; отримано подальший розвиток теорії адаптивних реакцій: розроблено положення про типи адаптаційних стратегій при тривалому стресі, включаючи постковідну реальність. Зокрема, обґрунтовано нові підходи до моделювання

когнітивно-емоційного профілю особистості, що пережила травматичний вплив пандемії, що розширюють існуючі уявлення про постстресові стани.

**Аналіз основного змісту дисертації.** Науковий рівень викладення дисертації відповідає вимогам МОН України. Назва дисертації "Вплив SARS-CoV-2 на емоційну сферу особистості" адекватно та повною мірою відображає її зміст.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, що пов'язана з необхідністю дослідження психологічних наслідків пандемії COVID-19 та впливу SARS-CoV-2 на емоційний стан людини у постпандемічний період. Визначено мету та основні завдання дослідження, які полягають у виявленні особливостей змін емоційної сфери особистості під впливом SARS-CoV-2, дослідженні взаємозв'язку емоційного дистресу з когнітивними труднощами та аналізі гендерних особливостей постковідних станів. Окреслено об'єкт і предмет дослідження, наведено наукову новизну одержаних результатів, зокрема розроблення типології емоційно-когнітивних профілів особистості, виявлення феномену розбіжності між суб'єктивними когнітивними скаргами та об'єктивними показниками когнітивного функціонування, а також уточнення ролі психологічної резильєнтності як ресурсу адаптації. Висвітлено практичне значення результатів дослідження, що полягає у розробленні системи психологічного супроводу та рекомендацій для осіб, які зазнали впливу SARS-CoV-2 і пандемії COVID-19.

У *першому розділі* авторкою здійснено теоретичний аналіз та проаналізовано зміни в емоційній сфері особистості внаслідок стресогенного впливу на організм людини SARS-CoV-2 та спричиненої ним пандемії COVID-19. Дисертанткою встановлено, що пандемія COVID-19 виходила за межі не лише епідеміологічної проблеми, а й мала тривалий глобальний стресогенний фактор, що порушував базові механізми емоційної регуляції та когнітивного функціонування, які є взаємопов'язаними між собою. Слід погодитися з авторкою, що оскільки соціальна ізоляція, невизначеність майбутнього, економічна нестабільність та постійна загроза здоров'ю призводили до

масового зростання тривожних, депресивних і стресових станів, що мали тенденцію переходити в хронічні стани. Особливу увагу було приділено емоційній сфері, як динамічній системі, що забезпечувала адаптацію особистості до стресових умов, та було встановлено, що в умовах пандемії були порушені її функції, зокрема адаптаційно-регуляторна та комунікативна. Було виділено групи підвищеної вразливості, до яких належать молодь, медичні працівники, особи літнього віку, особи, які мали досвід психічних розладів, адже для них пандемія виступила чинником додаткового емоційного навантаження.

У *другому розділі* дисертанткою сформовано цілісну методологічну основу емпіричного дослідження, яка включала інтеграцію біопсихосоціальної моделі, нейропсихологічного підходу, когнітивної парадигми та теорії стресу і копіngu. Це забезпечило здійснення багатовимірного аналізу постковідного стану. Завдяки застосуванню валідних психодіагностичних методик для оцінки емоційних та когнітивних станів особистості, її якості життя, копіng-стратегій та психологічної резильєнтності, авторкою було комплексно охарактеризовано психічне функціонування осіб після перенесеного захворювання.

Використання авторського інструменту «Анкета самооцінки когнітивних порушень» для оцінки когнітивних скарг у двох часових вимірах, суттєво розширило можливості аналізу суб'єктивної когнітивної динаміки та стало вагомим елементом наукової новизни дослідження.

У *третьому розділі* дисертанткою описано емпіричні результати, які засвідчили, що емоційні та когнітивні наслідки COVID-19 мають виражений гетерогенний характер. В результаті аналізу по вибірці було зафіксовано широкий спектр інтенсивності тривожних, депресивних та стресових проявів, а також значна варіативність рівнів психологічної резильєнтності. У результаті було встановлено значущі внутрішньо-індивідуальні зміни емоційного стану та якості життя респондентів після захворювання, що підтверджують взаємозв'язок COVID-19 з тривалим емоційним дистресом. Крім того, авторкою встановлено, що суб'єктивні когнітивні скарги є поширеними та

значущими для зазначеного періоду, але було виявлено розбіжність між суб'єктивними оцінками цього стану та результатами скринінгового когнітивного тесту, що підкреслює роль суб'єктивного досвіду у формуванні відчуття когнітивної неспроможності. Це має важливі наслідки для психологічної практики, адже суб'єктивні скарги часто визначають рівень стресу та впливають на зниження якості життя.

Завдяки кореляційному аналізу здобувачкою було встановлено системні взаємозв'язки між емоційним дистресом, когнітивними скаргами, якістю життя, резильєнтністю та копінг стратегіями, що підтверджує інтегративний характер психічного функціонування в постковідний період та взаємозв'язок емоційних когнітивних і ресурсних компонентів. Гендерний аналіз виявив відмінності у вираженні емоційних проявів і когнітивних труднощів, що свідчить про важливість врахування гендерного чинника у дослідженнях та практичній психологічній допомозі.

Дисертанткою описано емоційно-когнітивні профілі осіб, які мали досвід захворювання. Зазначені профілі відображають різні варіанти поєднання дистресу, когнітивних труднощів та адаптаційних ресурсів досліджуваних. Вважаємо, що запропонована типологія може бути використана для диференціації психологічної допомоги та розробки індивідуалізованих реабілітаційних програм для осіб, які мали досвід захворювання на інфекції, які впливають на емоційну та когнітивну сферу особистості.

На підставі результатів дослідження розроблено практичні рекомендації щодо психологічної підтримки осіб різних статевих, вікових і соціальних груп, які зазнали впливу SARS-CoV-2 і спричиненої ним пандемії COVID-19.

Авторкою обґрунтовано необхідність комплексного та поетапного підходу до психологічної підтримки, що передбачає ранній скринінг, психоосвітню роботу з емоційним дистресом, корекцією когнітивних скарг та розвитку психологічної резильєнтності. Дисертантка слушно наголошує на тому, що психологічна допомога має бути інтегрованою у міждисциплінарну модель та адаптованою до індивідуальних потреб і соціальних умов, в яких функціонує особистість. Проведене авторкою дослідження підтвердило, що

постковідний стан є багатовимірним та динамічним феноменом, у структурі якого тісно взаємодіють між собою емоційні, когнітивні та адаптаційні компоненти. При цьому емоційний дистрес та суб'єктивні когнітивні скарги займають провідну роль у формуванні зниження якості життя після захворювання, у той час як психологічна резильєнтність є важливим ресурсом для адаптації до стану, що виник після захворювання та впливу тривалого стресу на особистість. Отримані результати мають значущу теоретичну та практичну цінність для розвитку сучасної психологічної науки, медико-психологічної практики та системи психологічної реабілітації осіб після інфекційних захворювань.

У висновках подано основні теоретичні та практичні результати дослідження, які підтверджують розв'язання актуальної наукової проблеми вивчення впливу SARS-CoV-2 на емоційну сферу особистості. Узагальнено результати щодо особливостей емоційного дистресу, когнітивних труднощів та адаптаційних ресурсів особистості у постковідний період. Підкреслено значення психологічної резильєнтності як чинника підтримки емоційної стабільності та обґрунтовано доцільність використання розроблених рекомендацій у практиці психологічної допомоги та реабілітації.

**Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність.** Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки та рекомендації є аргументованими і підкріплені успішною реалізацією. Обґрунтованість наукових положень та висновків дисертації ґрунтується на детальному аналізі джерел, чіткій постановці задачі дослідження і використанні сучасних методів дослідження.

Достовірність результатів дисертації підтверджується їх апробацією на міжнародних і національних наукових конференціях, а також їх впровадженням.

**Практичні результати роботи.** Результати роботи мають високу практичну цінність. Розроблено систему психологічного консультування і підтримки для людей з постковідними проблемами – як на індивідуальному рівні (програми індивідуальної терапії), так і в груповому форматі (тренінги,

групова підтримка). Ці рекомендації спрямовані на раннє виявлення та корекцію підвищеної тривожності, депресії, а також на підвищення резильєнтності. Наприклад, у роботі описані вправи та методики, що можуть бути використані в практиці психологів, психотерапевтів та тренерів психологічної допомоги. Практичний внесок полягає також у можливості скористатися описаним опитувальником (авторський матеріал) для скринінгу емоційних розладів у постковідних пацієнтів в медичних установах. Загалом впровадження рекомендованих підходів може підвищити ефективність реабілітаційних програм та знизити фінансові витрати на лікування ускладнень, адже вчасне втручання зменшує ризик загострення психічних симптомів.

Теоретичні та практичні результати дослідження впроваджені та використовуються у КНП «Олександрівська лікарня» Олександрівської селищної ради Кропивницького району Кіровоградської області та у професійній практиці фахівців проекту Brave Together, реалізованого за підтримки благодійного фонду UA Mental Help та Maybelline New York.

**Оформлення дисертації, дотримання вимог академічної доброчесності та повнота викладу наукових положень та результатів в опублікованих працях.** Дисертаційна робота складається з анотації, змісту, вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел та п'яти додатків. Повний обсяг роботи містить 222 сторінки друкованого тексту, з них анотація – на 7 стор., зміст – на 3 стор., стор., основний текст – на 164 стор., список із 230 використаних джерел – на 30 стор., додатки – на 16 стор. Дисертація містить 13 рисунків та 13 таблиць.

Оформлення дисертації відповідає всім необхідним вимогам. У дисертації не виявлено текстових запозичень і використання наукових результатів інших науковців без посилань на відповідні джерела. За результатами досліджень опубліковано 9 наукових праць, у тому числі 7 статей у наукових фахових виданнях, 2 тез доповідей в збірниках матеріалів всеукраїнських та міжнародних конференцій. Усі сформовані наукові положення і результати дисертації повністю викладено в опублікованих працях.

**Мова та стиль дисертаційної роботи.** Текст дисертаційної роботи викладено в логічній послідовності. Матеріал дисертації достатньо проілюстрований схемами, рисунками, графіками й таблицями. Мова і стиль викладення змісту, оформлення дисертації відповідають вимогам, які ставляться до наукових праць.

**Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації.** Оцінюючи загалом позитивно наукове та практичне значення отриманих дисертантом результатів, хочу висловити кілька зауважень та рекомендацій до деяких положень дисертації, які можуть бути предметом наукової дискусії та напрямами подальшої дослідницької роботи.

1. На наше переконання, відсутність контрольної групи (осіб, які не хворіли на COVID-19) ускладнює оцінку специфічного впливу саме вірусу. Вважаємо, що було б доречним у майбутньому провести порівняльне дослідження з контрольною групою.

2. Оскільки у дослідженні брали участь дорослі різних вікових груп, бажаним був би аналіз вплив віку респондентів на результати дослідження, зокрема на тип адаптивної реакції (наприклад, окремо розглянути групу молодих і літніх досліджуваних), що надало б більш глибоке розуміння такого впливу.

3. У роботі представлено детальний розгляд нейробіологічних та патофізіологічних даних щодо впливу SARS-CoV-2 на нервову систему. Зважаючи на те, що дисертаційне дослідження виконувалося в рамках спеціальності 053 Психологія, такий детальний опис нейробіологічних і патофізіологічних даних дещо переобтяжує текст специфічною нейробіологічною і медичною термінологією, що може утруднювати його сприйняття психологами без базової медичної освіти.

4. У дисертації, на нашу думку, не повною мірою висвітлено питання впливу повторного інфікування SARS-CoV-2 на емоційний стан респондентів, хоча цей аспект є достатньо актуальним для сучасних досліджень Long-COVID.

Разом із тим, зазначені зауваження істотно не впливають на зміст дисертаційної роботи та не знижують її наукову новизну та практичну цінність.

**Висновки щодо дисертації загалом.** На основі викладеного вище вважаю, що дисертація Яковлевої Анастасії Ігорівни на тему «Вплив SARS-CoV-2 на емоційну сферу особистості», що подана на здобуття ступеня доктора філософії, за своїм науковим рівнем та практичною цінністю, змістом та оформленням повністю відповідає вимогам пп. 6, 7, 8, 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 341 від 21.03.2022 р., № 502 від 19.05.2023 р., № 507 від 03.05.2024 р., а її авторка, Яковлева Анастасія Ігорівна, заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки.

**Офіційний опонент:**

Заслужений діяч науки і техніки  
України, доктор психологічних наук,  
професор, завідувачка кафедри  
практичної психології та соціальної  
роботи Східноукраїнського  
національного університету  
імені Володимира Даля

**Наталія ЗАВАЦЬКА**

Підпис Наталії ЗАВАЦЬКОЇ засвідчую

Начальник відділу кадрів



**Ольга КУРТОВА**